

Л А Р Г О

Сдружение „Ларго“ - Кюстендил

Съфинансирано от
Европейския съюз

ПРОЕКТ

„Укрепване на ролята на гражданските организации на уязвими общности в България да противодействат на дискриминацията, нетолерантността, езика на омразата и престъпленията от предразсъдъци

РЕГИОНАЛНА РАБОТНА СРЕЩА

„Заедно срещу дискриминацията и предразсъдъците“

16 април 2024 г., Кюстендил

хотел „Стримон“, ул. „Цар Симеон I-ви“ 24

Днес, 16 април 2024 г., (вторник), се проведе регионална работна среща „Заедно срещу дискриминацията и предразсъдъците“.

На срещата присъстваха:

инж. Александър Пандурски, Областен управител на Област Кюстендил

Деспина Григорова от Областна дирекция на МВР – Кюстендил.

Сашо Деянов – представител на РУ – Кюстендил, Детска педагогическа стая, приоритети – кв. „Изток“ - децата от ромски произход и проблемите с тях.

Милена Деникова – началник отдел „Закрила на детето“ към дирекция „Социално подпомагане“ – Кюстендил.

Милена Димитрова – Български комуникации и кампании.

Даниела Кръстева – Регионална дирекция за социално подпомагане – Кюстендил.

Радост Ночева – от дирекция „Социално подпомагане“ Кюстендил, част от която е отдел „Закрила на детето и в пряко сътрудничество с колегата в тази част, която има отношение към децата. Дирекцията принципно се занимава и с подпомагане на нуждаещи се, голяма част от които се припознават като дискриминирани хора - било то по финансови аспекти, битово състояние или здравословно, хората с увреждания, които също често се чувстват дискриминирани по една или друга причина.

Лалка Илиева – старши експерт по приобщаващо образование в Националното управление за образованието в Кюстендил. Самата ми дължност говори, че уязвимите групи, децата, други целеви групи, с увреждания – те са в моя ресор.

Радостина Васева - директор на Регионална дирекция за социално подпомагане. В областта има четири дирекции „Социално подпомагане“. Всяка от тях има отдели „Закрила на детето“. Работим тук с всички структури с всичките ни проблеми.

Радослава Даскалова – директор на дирекция „Бюро по труда“ .

Силвия Илиева – началник на отдел „Посреднически услуги“ към дирекция „Бюро по труда“ – Кюстендил.

Антоанета Ненкова – Български Хелзински комитет.

Сашо Ковачев – председател на сдружение ЛАРГО

Д-р Венелин Стойчев – социолог и консултант.

АНТОАНЕТА НЕНКОВА: Българският Хелзински комитет и Сдружение „Ларго“ – Кюстендил сме партньори в проекта РАВНИ-ЗАЕДНО (EQUALTOGETHER). Той е съфинансиран от ЕС. Сред целите на проекта е изготвянето на Бяла книга с препоръки - и в днешната застъпническа среща в Кюстендил, която е част от проекта ни, нашето ухо ще бъде насочено към вашия глас. Срещите ни с публичните власти, по места и на национално ниво, за нас са като двупосочна улица: първо ние ще кажем за находките и нашите постижения, ще споделим проблемите с нетолерантността и проявите на омраза, които сме установили, а след това бихме искали да чуем и вашите препоръки. Срещите ни с публичните власти, както по региони, каквато среща правим днес, така и на национално равнище са осем. През октомври 2024 ще организираме и заключителен форум, в който ще участват и представители на Службата на Върховния комисар по правата на човека, Съвета на Европа, Европейската комисия, Европейската агенция по основни права. Така че, на национално и на европейско ниво ще представим както установени актуални проблеми и дискриминационни нагласи, така и ще направим препоръки за решения, заедно – институции и представителите на мрежата от 6 български НПО и 1 НПО - консултант от Швеция, - това е мрежата, която реализира този проект за докладване и противодействие на инциденти и престъпления от предразсъдъци.

САШО КОВАЧЕВ: Официално да ви кажем: Добър ден и добре дошли на нашата регионална застъпническа среща, която се осъществява в рамките на проект „Всички заедно срещу дискриминацията и предрасъдъците“. Това е един проект с водеща организация Български Хелзинкски комитет, проект, който е в рамките на Програма на Европейския съюз „Граждани, равенство, права и ценности“ 2021-2027 г. Сдружение „Ларго“ е част от консорциума.

В началото на 2023 г. сме подготвили един доклад за регионална оценка за нашия регион по отношение на езика на омразата, толерантността и профил на региона. Автор на нашата регионална оценка, на нашия доклад, е доктор Венелин Стойчев. Днешната цел и фокус на тази среща е да представим регионалния доклад и да вземем обратна връзка от институциите, за това, което ние сме направили. Казвам го, защото когато сме правили доклада, общинското ръководство беше предишното, сега има ново и в началото на доклада ще видите, че е писано старото ръководство и работата на общината през изминалия период и не само.

Както вече разбрахте, представител на Български Хелзинкски комитет е Антоанета Ненкова, която обясни, че ще има стенограф и протокол на срещата, от всички срещи, включително от националните срещи с националните ведомства и министерства, с които ще се срещаме и тези препоръки ще стигнат и до Парламента, и до Министерски съвет, и до Съвета на Европа за подобряване на ситуацията в България по отношение на езика на омразата, нетолерантността и дискриминацията срещу най-уязвимите групи. Това е част от фокуса на проекта. Искам лично да ви благодаря, че присъствате на срещата. Преди да започнем, ще дам думата на инж. Александър Пандурски – областен управител на област Кюстендил и отново да му благодаря, че уважи и присъства на срещата.

АЛЕКСАНДЪР ПАНДУРСКИ: Здравейте на всички!

Радвам се, че мога да бъда част от този колектив, който ще обсъди вашите резултати от оценката, която е направена. Ще използвам възможността малко по-късно и аз да дам своето становище по отношение на доклада, макар че аз предварително се запознах с материала, който ми беше предоставен. В него, честно казано, видях неща които в една степен ме изненадват, в друга степен оценката ме учудва, но това са лични впечатления, които не са проверени от мен като събития затова, защото някои от тях са действително обезпокояващи. Но фактът, че сме се събрали, фактът, че мислим върху тези проблеми е много затова, защото това са част от хората, които имат своето отношение към тези проблеми.

Тези проблеми понякога мисля, че, както го казват някои, се преекспонират. Понякога те са и част на програмите на общности, в които не влизат само народи, това са общности, в които има по-бедни слоеве от населението, в които се включват всякакви народности, не искам да ги споменавам специално; това е част от някои процеси, които се развиват в обществото и ние

трябва да търсим толерантността и съпричастността към проблемите на всичките, да търсим възможностите за помощ.

При търсенето на тази възможност за осъществяване на помощ обаче трябва непрекъснато да разглеждаме въпроса двупосочно. Така, както всички имаме своите права и трябва да изискваме от държавата, от институциите, от обществото еднакво отношение, ние в същото време трябва да знаем, че всички имаме и еднакви задължения към това общество.

В това общество има закони – на някои не им харесват, затова има избори, затова има възможности да оставите своите виждания към съответните бъдещи ваши представители в Народното събрание с искания да променят съответните закони - тези, които не ни харесват, но докато ги има, ние понеже тук повечето сме част от администрацията, които участват, ние сме тези, които трябва да изпълняват настоящите закони. Тези закони са ясни и категорични. Това, че на някой не му харесва, не означава, че може да не го изпълнява и поради тази причина това трябва също да се отчита.

В този дух трябва пак да обърнем сериозно внимание на образованието, защото само образованите хора могат да вървят напред, само образованите хора могат да постигнат това, което искат. Изкушавам се да дам един пример - ситуацията с ромите, така както е представена. Нека да погледнем ситуацията с едно друго население в Америка, така както години наред са водили те своята борба и така, както са постигнали своите резултати, така че те имат и свои президенти, и, както се казва, генерали, всякакви постижения в обществото, така трябва да насочваме и нашите момчета и момичета с образование и с вяра в собствените си сили, да могат да постигнат резултати, а не само благодарение на определена квота, която трябва да им се даде. Трябва да се борим, за да постигнем резултатите. Това е необходимо и към това е моят призив.

Д-Р ВЕНЕЛИН СТОЙЧЕВ: Здравейте! Социолог съм, с голяма част от вас сме се виждали по различни събития, които „Ларго“ е организирано. Радвам се, че съм тук.

Моята задача ще бъде да представя основните находки от доклада., но по-скоро да дам малко и контекста, защото вие сте получили доклада, голяма част от вас сте го прочели, би изготвен в началото на проекта преди една година. Оттогава настъпиха промени и смисълът му тогава беше да се ориентираме в тези региони и какви са основните проблеми. Сега вече смисълът е да се опитваме да действваме, да провеждаме публични политики. Аз затова се радвам, че тук са областният управител, хора от администрацията и може да имаме заедно разговор за това, какви са перспективите по публични политики, които да допринесат за преодоляване на тези напрежения, от които всички страдаме.

САШО КОВАЧЕВ: Заповядай да представиш доклада.

Д-Р ВЕНЕЛИН СТОЙЧЕВ: Много се радвам, че сме в такъв състав, макар че има стенограф и се чувствам като в Народното събрание. Смисълът на тази среща е да бъде много по-неформална, защото ще имаме след това и формални срещи. Аз си го представям по-скоро в режим на споделяне, защото голяма част от вас знаете, че от много дълго време работим с Ларго по тези теми и тези теми засягат всички вас и достъпа до образование, и инцидентите, които се случват с младежите. Опитваме се да сравняваме, да не работим само в Кюстендил, защото винаги сетивата ни се обогатяват, когато може да се сравни с други населени места, така че обикновено когато правим проучване, се опитваме винаги да бъдем в сравнителна перспектива, да сравним Кюстендил с типологично различни населени места - със София, с Радомир, с Ботевград, с Благоевград, с Ракитово, за да може да имаме една по-добра картина.

Понеже сте в сферата, знаете, че последните години настъпиха много промени и в социален контекст, разбира се, в политически контекст, възможностите за пътуване, хората, които отиват и се връщат. Това създава проблеми и със заетостта, създава проблеми и в сферата на образованието, безспорно, ковид кризата, която по целия свят се отрази, много силно се отрази на тази тема.

Но нашата мотивация да се включим в този проект на БХК беше да търсим по-системни решения, да се опитаме да идентифицираме някакви проблеми и да мислим в термините на публични политики, а не само в термините за регионални инциденти. Затова особено напоследък се опитвам много да черпя и международен опит, защото когато ние гледаме само нашето място, нашите познати, много често смятаме, че тези проблеми са уникални, докато тези проблеми съществуват на много места под различна форма.

Аз затова се опитвам сега като въведение в дискусиата за едни тридесетина минути да ви разкажа повече, не толкова за доклада – първо, доклада го имате, освен това живеете тук, предполагам, че голяма част от тези случаи са ви известни - може би има някакви нюанси в интерпретацията на тези случаи, които сме представили в доклада, което обогатява, но не да говоря за това, а по-скоро малко да говоря за контекста на възникването въобще на тези проблеми, с които се борим тук.

Действително сте прав, това е така – едно от големите решения е образованието. Този процес не може да бъде еднопосочен, необходимо е въвличане на различни общности. Не може да има една отговорна институция, която да се занимава с този проблем; необходимо е да имаме развитие, стратегия и да работим синхронизирано, за да доведем до преодоляването му.

Това, което аз ще защитавам като теза днес - надявам се колегите от БХК да не ми се разсърдят - е, че в световен контекст инцидентите от омраза, инцидентите от предрасъдъци ние ги наричаме инциденти, но тези, които се занимават с криминално право, в световната

литературата това са престъпления от омраза – ще говоря за това каква е разликата – е нещо, което е нормално, нещо, което е латентно във всяко едно общество. И въпросът не е да се преструваме, че го няма; въпросът е да разберем какви са му предпоставките и как тези латентни прояви на расизъм, на дискриминация каква среда ги отпушва и кое е това, което им противостои.

В презентацията вие ще получите всички, има разни инциденти, които сме цитирали, но не ми се ще сега да се спирам върху тях, защото, така или иначе, има го като информация, всеки има доклада, може да ги разгледа. По-скоро ми се ще да се фокусираме малко върху световния контекст защо проблемът е важен и как да мислим за този проблем. Това са данни, които са за Америка. ФБР обобщава данните всяка година и това са данните от миналата година. При инцидентите и престъпленията, които са на база на предразсъдъци, на база на омраза, на база на прояви на расизъм, на ксенофобия, на хомофобии и така нататък, виждате: 74% - при три четвърти от тях се стига до физическо насилие. Това от гледна точка на криминологията, в сравнение с другите 29%, една трета, е огромна разлика. Знаете, че хората, които работят в тази сфера, че 2, 3, 4, 5 % означава, че има много сериозна променливи в нещото, което измерваме, а тук в пъти показваме тази разлика, е симптом за важността на проблема.

При всички останали видове престъпления физическото насилие е по-скоро инцидент, по-скоро е случайност – разбили сме къща - те са били там, разбили са колата, пък те са излезли – всякакви такива неща, докато тук то е интенционално, преднамерено се търси физическо насилие, което различава този вид престъпления и инциденти от това, което е нормата.

В 55 % има насилие над личността, за разлика от 10 %, където е при другите случаи на такъв тип престъпления.

Обикновено престъпници, които са криминално проявени, се опитват да избягват това. Тук нарочно има търсене, това е пърсънал ласалт, което не е просто да го нараниш, а да унижиш жертвата. Това е престъпление, с което ти искаш да го накараш да страда и го снимаш как страда и всякакви такива неща.

Огромната част от тези инциденти, които са от омраза – разказвам го и за колегите от БХК, защото ние се опитваме да търсим статистика в България и знаете, че ние още нямаме като общество сетива, за да имаме такава статистика и това ни е важно като контекст, за да видим как адресираме проблема и тук - са групови нападения.

Обикновено при престъпленията не е така. Тук, и това е много важно за разбирането, след това размисляме тези инциденти – обикновено е тълпа, обикновено е група и обикновено мотивацията е да бъдеш приет в групата. Споменахме за това, как има различни общности и се фокусирам върху това, но има изграждане на субкултури, на контра култури, при които тези инциденти от омраза, тези престъпления са част от инициацията, част от приемането в групата и

в общността и това, за съжаление, се превръща в норма. Затова е важно и ние да мислим кои са тези субкултури, контра култури, които възпроизвеждат такъв тип практики и смятат, че тези практики, за разлика от това което ни смятаме в законодателството, правилата, които сме направили, че те са в правото си не само, а са длъжни да нарушават тези правила.

Последното, което е важно от този доклад за Америка във ФБР, обикновено при другите инциденти ти се фокусираш върху някого – има таргет, най-малкото има профил, знаеш къде отиваш, дали ще бъде в къща, дали ще бъде в кола, дали ще бъде не знам какво, бижута и т.н. тук е случайно. При тези инциденти много по-рядко е планирано, много по-рядко се събират, макар че в последните интервюта, Сашо знае, аз ще говоря след това в подробности за това нещо, и едни момчета, които казват: „Ами ние седим си и ни става скучно и се чудим какво да направим, и чудим се, чудим се, и един вика: „Ами хайде да ходим да бием циганчета.“ И казва: „Добре. Хайде, тръгваме да бием циганчета.“ Това е част от тези субкултури, но обикновено е така, обикновено е ситуативно в световен мащаб. Това е за Америка, но данните, които имаме в Западна Европа и в Европейския съюз, данните, които имаме в Обединеното Кралство, в което също има много подробна статистика, показват същите нагласи и същите настроения.

Като хора, които се занимаваме с публични политики и с държавна администрация искам да ви разкажа за три подхода, защото ние тепърва тръгваме да вървим в тая насока - да разпознаваме инцидентите от омраза, да търсим предпоставките и това са от последните да кажем, 40-50 години трите генерални, трите общи тенденции.

Едната обща тенденция, и това е в градинката на БХК, голямата тенденция, една от много мощните илюзии е промяната на нормативната рамка, криминализацията на инцидентите от омраза – щрак!, и ще решим проблема.

Защо е илюзия? Защото когато преди двадесет години Обединеното Кралство смятат, че са приели пълния пакет от законодателни мерки, които разпознават инцидентите от омраза - виждат какви са, имат точно описание, има санкции - за двадесет години оттогава досега четири пъти се увеличават инцидентите от омраза. Не е това скритата променлива. От под 10 000 са над 40 000 на година и не само защото обществото е станало по-чувствително от това.

Много важно е да има такава промяна в нормативната рамка, много важно е да се работи тя да бъде позната, много важно е да бъде разпознавано кога има инцидент от омраза. Но защо казвам, че в градинката на БХК? Защото самият дебат за тези нормативни промени трае страшно дълго, защото това противоречи на основни принципи на правото. Да кажеш: „това е инцидент от омраза“ означава, че се фокусираш върху мотивацията, а модерното право казва: ние не се занимаваме с мотивацията, ние не осъждаме личността, ние осъждаме постъпката и това, с което се занимава, наказваме постъпката. За една и съща постъпка следват различни наказания.

И тук има много дълъг философско-правен дебат, за да може въобще да се стигне до промяна на тези нормативни актове, защото има много аргументи в това. Те казват: вие отваряте кутията на Пандора. Ако в момента ние променяме правото и законодателството и осъждаме заради мотивация, заради намерения, тогава следващия момент ще осъждаме, защото някой мисли по някакъв начин, планира нещо. Без това ние не знаем с каква мотивация спазваме закона. Някой може да го спазва, защото вярва, че законът е справедлив, друг може да го спазва, защото ще има наказание, трети може да го спазва, защото така му е по-удобно и така нататък. Ние не се занимаваме с това. Ние казваме: спазваш ли закона; или не спазваш закона и има санкции.

При тази промяна на нормативната практика има парадигмално обръщане и това е голямата разлика - ние със Сашо имаме друг проект за разликата между върховенство на закона и върховенство на правото. Бяхте на тази дискусия голямата част от вас, говорили сме, съдия Нели Куцкова тук много хубаво обяснява за тази разлика, но едното е фокусирано върху закона, на който ние се подчиняваме, без да се интересуваме дали е справедливо, а на другото е изискването да знаем, че законите, които приемаме, редът, който имаме в обществото, е справедлив. Ние сме участвали в приемането на тези закони и в създаването, ние преподписваме за всяко поколение нашия обществен договор и казваме: това са нашите ценности като общество, това е, което искаме да постигнем. Това е голямата разлика в разбирането, в правната философия, която настъпва тук и това обръща и разбирането за инцидентите или престъпленията от омраза. Казвам го, защото е важно за разбирането на останалите действия.

Когато става ясно - ние ще стигнем и до там с нашите партньори от БХК, че само промяната на нормативната уредба не разрешава проблемите, има два други подхода.

Както ви казах, опитът, практиката показва, че инцидентите от омраза са ситуативни и тогава има няколко огромни инициативи. Едната е по времето на Обама за полиция, която да бъде близо до общността, много сериозна реформа, която казва: полицаите не трябва да бъдат някакви, които стоят със свирката; те трябва да са тези, които познават хората, познават общността, познават проблемите, които са вътре, знаят вътрешната динамика, разпознаваеми са, което е философията на детските педагогически стаи на практика и т. н.

Това, което те казват, превенция на средата, е ние от статистическия опит, понеже правим публични политики, базирани на данни, ние трябва да видим къде има по-голяма вероятност да се случат инциденти от омраза и там да отидат и да работят психолозите, социалните работници, инспекторите в детските педагогически стаи, учителите, полицията – там да фокусират. От доклада знаете, ако беше в Кюстендил, ние трябваше да кажем: трябва да има полиция около басейните, трябва да има полиция около заведенията, трябва да има полиция там, където възникват напрежения. Това работи в някаква степен, но то облекчава симптомите,

облекчава проявните форми, защото то не адресира корените, причинните за инцидентите от омраза. Много бързо местните банди разбират къде е полицията и къде е местният полицай и те успяват да се съобразят с това.

Освен това ви казах: обикновено инцидентите от омраза не са планирани, 99% не са, те са спонтанни. То е опортюнистично, те не са рационални. Цялата ни предпоставка за законодателството спрямо старата парадигма е, че ние сме рационални, ние си правим сметка и те така започват: първото право в историята, във философията на правото се казва: позитивистко право и в позитивисткото право ти трябва да правиш нарушение, санкция и си правиш сметка кое ти излиза по-изгодно - дали правиш нарушение да си платиш санкцията.

Например, глобите на Тръмп да речем, са типичен пример. Някой ако кара по магистралата и казва: сега тези 100 лева ще ги платя, по-добре да си карам, както когато искам да стигна. Това е молба, разбиране за това право, което е със санкцията. Тук нямаме рационално мислене. Тук дори след инцидента като ги питаш какво е станало и защо са участвали и как са станали, той казва: хайде, можеш ли, даваш ли, - и хайде, буф! - отиваме и се сбиваме с някои, които са отсреща. Затова казвам, че двата подхода дотук дават някакви резултати, но по никакъв начин не адресират проблема.

Третият подход се опитва да адресира проблема. Третият подход е свързан с влиянието на средата и ако второто е фокусирано върху жертвите, ние предпазваме жертвите, ние изпращаме там полицейски сили, ние изпращаме там инспектори, ние изпращаме там хора, които да работят, за да отработят те травмата от побоя, изнасилване, каквото се е случило.

Тук е фокусирано върху извършителите. Тук идеята е да минимизираме тези предпоставки, които отпушват тази латентна енергия, която води други инциденти от омраза. И тук идеята е да се работи в училище, да се правят беседи, да ходят инспекторите там. Между другото, страшно полезна работа е. Миналия път идвахме с Нели Куцкова и понеже те много бяха въодушевени от това, което се случва в Кюстендил, сега направихме в София една инициатива със Съюза на съдиите и тези беседи, които ги правят инспекторите в детска педагогическа стая в училище, те са планирани. Участваме аз и някои от съдиите и трябва да ви кажа, че интересът на децата е огромен. Обикновено учителите казват: Те как ще се интересуват от закони? Какви са тези неща? Те нашите са или калпазани, или пък отличници, те нашите не правят бели - и разни такива неща. И ти като влезеш и инспекторът започне да им разказва за конкретни проблеми, голямата част са от тези, които са обучени по тази швейцарската програма как да работят и деца и са на комуникативни, много добре работят с тях. но впечатлението ми е, че има жажда, има глад. Последното беше в Испанската гимназия срещу ВАС, не може да си тръгнем, с Калин Калпакчиев ходихме. Те го заобиколиха и въпроси, а той понеже е много атрактивен, им обяснява. И подходът

на класните ръководители беше: Ще ви наказваме сега. И той казва: чакайте сега, това е най-лесното - ще ви наказваме, но дайте да ви обясня какъв е смисълът да има правила и защо живеем заедно.

Само в скоби го казвам, че тук има жажда и е инициатива, която би трябвало да се опитваме да възпроизведеме, да поддържаме, и дава страхотни резултати! Действително, те сега искат да продължим, ще ги водим в съда, за да правят симулация на съдебен процес по „Железния светилник“, ще има дело за криминален аборт и доколко Султана е виновна за това, че е позволила на дъщеря си да направи криминален аборт. Това е по повод на „Железния светилник“, но идеята е, че са много мотивирани и се включват, така че има разработена методология. Ако проявявате интерес, с най-голямо удоволствие ще споделя. Доколкото знам, и в Кюстендил има много мотивирани съдии, които са част от Съюза на съдиите в България или са работили в тая сфера.

Проблемът и на този поход, на тази социална превенция е, че отново облекчава симптомите, но не обяснява какви са причините за да се стигне дотук. Дори да работиш с тези, които потенциално ще се включат в такива програми - срещаш ги с различни, виждаш ги с някакви малцинства, те стават приятели, ходят съвместно на някакви лагери и т.н. - това не отменя тези субкултурни групи, тези контра културни групи, които продължават да възпроизвеждат тази енергия.

Тук, споменахме го в началото, заради, да кажем така, неформално, неудовлетворените очаквания от този тип три публични политики, започва в света, особено силно в Европа, но и в Америка фокус върху гражданското образование. Те казват: ние работим, но това винаги е реактивно. Тези три мерки са заради последствията. Това е, когато се е случило нещо. Ако ние искаме да предотвратим, ние трябва да бъдем проактивни; за да бъдем проактивни, трябва да разработим политики за гражданско образование.

Вие знаете, че България вече има гражданско образование от две години и шест месеца и тези политики за гражданско образование могат да предотвратят това. В България официално, знаете, гражданското образование засега е 11- 12 клас; иначе смятаме, че то е интегрирано от другите учебни предмети.

Само за информация ви казвам, но за да знаете, в Норвегия и Финландия започва от 1 клас, даже темата е една ПРИСКО подготвителна група, която е на пет-шест години, където се смята, че няма как да функционира едно демократично общество, няма как да работят институциите, няма как да спазваме законите, ако гражданското образование не е интегрирано още от първи клас в учебния процес.

Понеже и у нас, както със законодателството ние нямаме голям опит, така и с гражданското образование нямаме голям опит, в световната литература има един текст, който е от 1980 г. и се казва: „Провалът на гражданското образование“.

Споделям това, защото тези от вас, които работят в социалната сфера, в сферата на образованието, особено децата със СОП- специални образователни потребности, има и в момента едно преекспонирано очакване градското образование – щрак! – и да реши всички проблеми на обществото. Като ги възпитаваме от малки, те ще станат добри граждани, ще обичат Конституцията, ще обичат отечеството и оттук насетне нещата тръгват. Не е лошо като идея. Какви са основните проблеми пред това? Сега имат и пари, и организации, и заедно в час, и уча се, и преподавам ПГ и не знам какво си, работя за разработване на такива концепции.

Основното предизвикателство пред градското образование не само в България, но и в България е, че има пропаст между това, какво трябва да бъде обществото и какво обществото е. В учебниците по гражданско образование се казва: Ето така работи демократичното общество – това е ролята на кмета, това е ролята на областния управител, това е ролята на министър-председателя. Ние научаваме някакви дефиниции, но учениците вече много добре си дават сметка, че в учебника пише: това е ролята на съда и на прокуратурата, по телевизора дават педи Еврото и Мартин нотариуса.

Цялото това разминаване и невъзможността в учебника да направиш моста между реалността – такава, каквато и да е, и гражданското образование като пожелателно, като интенция, като модел, който се следва, делегитимира самото гражданско образование и навсякъде по света има голямо разочарование. Те ни казват: окей, вие ни говорите сега за демокрация и за човешки права, обаче вижте сутринта какво излезе от ЦИД - нивата на корупция са най-високите от 25 години насам. Какъв смисъл има от това гражданско образование? Защо го учим това, защо учим каква е ролята на полицията, разделението на властите, на политическите партии, като те не работят по този начин? И непрекъснатите скандали – ние си говорим за нашите, но те са навсякъде тия скандали - всъщност са много мощна бариера пред това, гражданско образование да бъде ефективно.

Вторият голям проблем – тук отново е в градинката на БХК - е, че и гражданско образование, и проектите на Ларго включително, обикновено са насочени към добрите деца. Практиките, включването, тези които участват по „Еразъм“ тези, които участват в лагерите - това са тези, които спазват правилата. Това обикновено са добрите деца от добрите семейства. Те отиват, стават председател на Народното събрание за един ден, кмет за един ден, областен управител за един ден, но това са отличниците.

Като видите статистиката, над 90% не се разпознават като отличниците и като добрите деца. Като отидеш и ги питаш, те не казват: „Ние сме тези, които вярваме в идеологията на демокрацията и на правилата“; те са тези които пушат, които са пробвали наркотици, които пият, които се сбиват. Те са нормалните деца и за тези нормални деца гражданското образование няма послание. Посланието е за другите и когато подходът ни е такъв - ние казваме какво трябва да бъде, по дефиниция, 9 от 10 деца отпадат от фокуса ни на внимание.

Третият голям проблем е драмата с всекидневния опит. На някои от вас съм ви разказвал, в България имаше голям скандал с това, коя е най-дългата река в света. Понеже от два учебника по география в единия пише, че е Нил, а в другия пише, че е Амазонка, и въпросът стига до Народното събрание. Има специална комисия в Народното събрание, за този проблем с най-дългата река по света. Народното събрание изпраща въпроса до МОН. МОН казват: ние сме администрация и ги праща до БАН.

И БАН връщат отговор, който започва така: „Географията е динамична и бързо развиваща се наука“ и след това има някакви аргументи.

Но въпреки това казвам го, защото когато става въпрос за география и за дълга река, река – ти можеш да кажеш: това е едната парадигма, това е другата, тук мерим кои са притоците, кое е реката, дали мерим през пролетта или през есента. Затова има някаква динамика и може, допустим е такъв спор.

Когато става въпрос за гражданско образование и когато става въпрос за култури и субкултури, контра култури, ние тогава нямаме аргументи, защото учениците това го задават като всекидневен опит. Ти отиваш и трябва да му кажеш: Не, не, ти не се чувстваш, че мразиш българчетата, или: ти не се чувстваш, че мразиш черните, ти не се чувстваш, че мразиш ромчетата. И той казва: Ама чакай сега, аз ли си знам какво чувствам? И учителите: Не, не, не е правилно така, ние трябва да сме толерантни и трябва всички да се обичаме. Но той това го заварва като всекидневен опит. Той казва: ние се бием с другия квартал, „Левски“ се бием с „ЦСКА“, как така ще ми кажеш, че аз не знам какво чувствам? Ти ли ще ми кажеш, че знам аз какво чувствам?

В този смисъл гражданското образование ту катастрофира, защото голямата част от програмата, от опитите навсякъде по света, ви го казвам - в Америка има 30 години изследвания за това, защо се проваля – противоречи на този всекидневен опит. Като отидеш в квартала и в махалата и му кажеш: Това е правилото, той казва: Аз виждам света различен. Ти ми казваш, че това е черно, аз го виждам, че е тъмносино. Като се виждаме различно, нямаме повече обща основа, където да говорим заедно.

Четвъртият голям проблем, споменах американските изследвания, възможно е да има гражданско образование или ефективно гражданско образование, само там, където то се практикува, а не се научава и в нашите учебници.

Във всички учебници по света има дефиниции и там пише: ето дефиницията за модерно общество; ето дефиницията за гражданско общество, ето дефиницията тази Конституция. Колегите от „Заедно в час“ имаха голямо представяне, на което трябва да разкажат, да обсъдят какви са ценностите, които преподават по гражданско образование. Питали учителите, но самите от „Заедно в час“ не знаят какви ценности трябва да се преподават и затова презентацията им започва: „Ние не знаем, дайте да се допитаме до Конституцията, за да видим какви ценности трябва да преподаваме!“ Ето това е същата дупка между опита, който имаме. Понеже ценностите на демокрацията, на толерантността не са част от нашия всекидневен опит, ние трябва да се позовем на някаква друга институция и да го преподадем някъде. Не работи никъде по света!

Има ефективно гражданско образование, когато то се прави, когато от първи клас учениците знаят и участват в ученически съвети, имат процедура за вземане на решение, имат бюджет, който управляват в училище, могат да повдигат теми, знаят как да говорят с директорите, могат да отидат в общинския съвет, могат да отидат при областния управител, знаят какви са процедурите и си отстояват правата. Те казват: искаме градинка – ето как се прави градинка; искаме велоалея – ето процедурите за велоалея. Когато това се практикува и е част от образователните практики, тогава гражданското образование е ефективно.

Когато се научава: пристига някой - виртуозен учебник, супер професор от „Харвард“, между другото, Жени Пеева е в „СофтУни“, най-доброто училище, е завършила в „Харвард“ точно тези неща. Когато отидеш и дори да е най-добрият професор, но го преподаваш и казваш: ето ви дефиницията, ето ви определението, наизустете го – никакъв резултат, никакъв ефект!

Последната основна причина за провала и на този тип инициативи следва от първото, е, че училищното образование е проблемно ориентирано. Тук ние с „Ларго“ работим сега по един проект, който е за разликата между проблем за решаване и програма за управляване, но в модерния свят нашето общество, гражданското общество е вътрешно противоречиво, то е неотстранимо амбивалентно. В преподаването в училище ние имаме въпрос - отговор, имаме проблем - решение на проблема, имаме тест коя е най-дългата река – буф! - пет опции и трябва да отговориш вярното.

При гражданското образование, при гражданското общество, при политиката никога нямаме проблем – решение, винаги имаме динамика между противоречиви интереси и не може единият интерес да бъде за сметка на другия интерес. Имаме противоречие на всекидневно ниво

между нашето професионално развитие и семейството, между работно време и свободно време, между частен интерес и обществен интерес. Ето тези противоречия са неотстраними.

Училищният начин на мислене обикновено, 99 % ни казва кое е решението - частният или общественият, кое е решението – кметът или областният управител, кое е решението – централизацията или децентрализацията. Не е така при гражданското общество и всеки който работи публични политики знае, че не е едното или другото, а едното и другото. И въпросът е как да работим с едното и другото така, че да върви напред. Ето това послание катастрофира навсякъде по света. Аз затова искам да говорим за контекста, когато се опитваме дори да водим и да преподаваме някакви неща, които са свързани с прояви на език на омразата и на представяне от омраза.

Ако не сте твърде уморени, идва основната част на моето послание. Досега само ви казвах кое не работи. Ето, сега ви казвам кое работи.

От тези позиции, с които аз се занимавам, затова ви казвам в началото, че инцидентите от омраза са норма, те винаги присъстват в нашето общество, те присъстват латентно и е важно да си обясним кое ги произвежда, за да може да правим успешни стратегии за реакция срещу такива инциденти на омраза.

Аз съм се спрял от това, върху което работим на трима автори, които представят три различни, бих казал, магистрални обяснения на причините за инцидентите от омраза и съответно подходи за преодоляване на тези магистрални проблеми, магистрални течения.

Първият е Емил Дюркейм, това е френски социолог, който работи в края на 19 и в началото на 20 век. Той е първият, който говори с тези термини, който включва тези термини. Той се занимава – най-известната му книга се казва „Самоубийството“, но част от анализите в тази книга „Самоубийството“ са насочени и към тези спонтанни прояви на насилие, инциденти към победните, към хората с увреждания, към по-малките и така нататък. И дотогава - тези, които се занимават с история в психиатрията, знаят – се е смятало, че самоубийството и престъпността са болест, че това е нещо, което е вродено и че всъщност самоубийството, склонността към насилие е нещо, което е част от тебе. Затова експериментите за преодоляване на самоубийството и на насилието обикновено са свързани, знаете, с токов удар, коя част от мозъка е увредена, кое работи и т.н.

Това, което прави Дюркейм, с което въобще провокира тази революция в разбирането на престъпността, той работи с огромни бази от данни. Той много хубаво пише, между другото, книгата е преведена и на български, и тя започва с една майка, мъжът ѝ се самоубил, при което дъщеря ѝ, понеже смята, че това е генетично, смята, че е обречена и че също ще се самоубие. Майката в продължение на години я вижда, че тя започва да страда, тя започва да не се храни и

всички чакат кога ще се самоубие, защото тя казва, че да бъдеш насилник не може да го преодолееш.

Сега дават „Фантомът на операта“ в България. „Фантомът на операта“ – фантомът е това, той е човек, който генетично, но той е роден такъв, той е гениален, много добър архитект, музикант, обаче всъщност е зъл човек, той е неморален и това е точно духът на епохата. Романът е написан в края на 19 век, когато Дюркейм си прави изследването. Тази майка, понеже иска да си спаси детето, казва – тя я лъже и ѝ казва: трябва да ти призная нещо, всъщност той не е баща ти, ти си от друг баща дете; и детето – всичко е наред, оцелява, живее дълги години и така нататък. Казвам го колко силна е била тази вяра, че самоубийството и склонността към насилие са вродени и са генетични и че е въпрос на заболяване.

Какво прави Дюркейм? Дюркейм прави анализ на огромни масиви от данни и въвежда ново понятие аномия, което буквално означава „без име“. Когато той следи статистиката на самоубийствата на криминалните престъпления в цяла Франция, свързва това с нещо което ни е много познато в момента – ситуация на безвластие, ситуация на липса на ориентация, ситуация на липса на координатна система, на ценностно объркване. Той казва всъщност, че това, което стимулира проявите на самоубийство и на насилие към другите, това са двете страни на една и съща монета. Едното е насилието, когато ти откъщаваш на себе си, другото го прехвърляш на този, който е срещу тебе, но заради безпомощността да бъдеш самият себе си.

По-късно Хана Аренд работи в тази традиция и знаете изследванията на Хана Аренд, тя казва: по време на тоталитарния режим в Съветския съюз идва партията и изфабрикува фалшиви обвинения срещу Сашо и казват: Сашо, ти не обичаш Сталин, отиваш и ще бъдеш убит. И Сашо прави пълни самопризнания и казва: Вярно е. Той знае, че нито е ходил, нито е правил заговор срещу Сталин, обаче той ги описва, това са десетки, стотици такива случаи. И Сашо казва: аз така направих, не го обичах, видях се с еди-кой си, направих заговор – което са абсолютни шменти-капели, няма нищо вярно.

Хана Аренд казва: В такава степен, в която ти си толкова загубен, че смисълът на живота ти не може да бъде в твоето всекидневие, което управляваш, когато ти нямаш контрол върху действията си, върху средата си, смисълът на живота ти е партията и хора като Сашо, например, не могат да преживеят, че партията няма да ги обича и по-добре е да умрат, но партията да ги обича, отколкото да продължат да живеят и да бъдат невинни, защото идеята за виновност вече не играе в толкова рухнал ценностен свят.

Основното послание на Дюркейм тук е, той казва: има механична и органична солидарност, има различни видове общности и ние сме свикнали, че общността съществува от само себе си, нашата общност е: ние се познаваме, ние сме тук, виждаме си съседите и някак си

тази общност си е като слънцето, тя е част от хубавото време или от лошото време, нея си я има. Той казва: когато имаш такава механична солидарност, в модерния свят това води до изолация, това води до алиенация, това води до отрязване на връзките, защото не полагаш усилия да си част от тази общност, не полагаш усилия да поддържаш и да възпроизвеждаш тази общност и това чувство за отчуждение докарано до крайност, води до това – двете страни на медала – или самоубийство, или насилие над останалите, защото се чувстваш изгубен и генерира тази агресия, която не може да бъде конвертирана в градивно социално действие, защото нямаш механизми за градивно социално действие. Толкова са ти разкъсани връзките, че няма как да кажеш: хайде да съберем и да направим по-добра градинка или по-добро образование, или да помогнем на тези деца, или да променим законодателството. И практиките.

Вторият голям изследовател аз мисля, че е интересен и дава обяснение за нашата теза със своите отговори, е американският изследовател Робърт Мъртън.

Робърт Мъртън работи в традицията на Дюркейм за аномията, за това състояние, което е без възможности за промяна. Има много около него, да речем, ние познаваме работата на Ерих Фром за бягство от свободата, цялата философия, която е на Сартр, да речем, за отчуждението, за тая липса на връзки. Сартр казва: отивам, заставам сутринта пред огледалото и оттам ме гледа някакъв непознат идиот – границата е достигнала до този разпад на общността.

И Мъртън казва в неговите изследвания - това е американското общество, което ужим е в този модел след Втората световна война, 60-те, 80-те години, когато много се развива и икономически, и всячески идеологии още стабилни, няма, идеи за разпадане, но тогава възникват и се утвърждават тези слухове от субкултури и контра култури. Тогава започва с поп културата, тогава започва след това архипанското движение и т.н., няма да влизам в подробности.

Мъртън казва: в такава ситуация на динамична социална промяна, на аномия има различни стратегии на индивида да се справя със социалната промяна. Но в едно общество, във всяко модерно общество, което е динамично единствената повтаряща се характеристика на модерния свят е промяната, където промяната е станала норма, ти много трудно успяваш да акумулираш ресурси, да си в крак с промяната и с нормата. Тогава възниква нашата тема за законността, за справедливостта. Когато в това общество все повече става ясно че има пропаст между декларираните механизми за социална мобилност и практиката, ние казваме: „който не работи, не трябва да яде“. „работете, за да постигнете някакви резултати“, „учете, за да постигнете някакви резултати в обществото“, „ходете на гражданско образование и вие ще бъдете възнаградени“.

Цялата култура на меритокрацията, културата, че когато полагаш усилия, ти справедливо ще бъдеш възнаграден, тя се сблъсква с практиките, които ние виждаме -

назначават те на работа не защото си най-добрият, ами защото имаш връзки, махат те, защото не си симпатичен, назначават любовницата – и всякакви такива неща, които пречат всъщност на тази претенция за реално възпроизводство.

В такова общество колкото повече се повишава чувствителността към тези практически социални неравенства, неравенства на шансовете, в това общество, казва Мъртън, избухват латентните предпоставки за насилие на базата на предразсъдъци и за насилие на базата на омраза. Той казва, в американското общество неговите изследвания, започва, както ние сега си говорим, те казват: тъмнокожите, индианците, те са мързеливи, индианците през цялото време си взимат парите от казината, но те не искат да учат, не искат да работят. По същия начин са тъмнокожите – те изначално не стават. И това утвърждава позицията на белите чувството за превъзходство. То легитимира тези неравенства на шансовете.

Ние знаем, че има неравенства на шансовете, но когато си в позицията на този, който се облагодетелства от неравенствата на шансовете, казваш: На чернокожите ДНК-то им е сбъркано, както го има в нашия доклад. И Мъртън казва: голямата промяна настъпва, когато започват програмите в университетите, тъмнокожите, индианците, мигрантите, латиносите да имат достъп до образование, да имат достъп до пари, тогава вместо да се намали, както си говорим в началото, социалното насилие, то избухва. Защото когато се появят тъмнокожите в университета, става ясно, че те могат колкото нас. Когато се появят жълтурковците, които ние ги мразим, знаете, в Америка още от началото на века, и те са по-добри от нас, тогава става ясно, че системата от правила, която казва „ние белите сме на върха“, не работи, и за да утвърдим своята идентичност, ние трябва да ходим и да бием жълтите, да бием черните, да правим ку-клукс-клан и т.н. и т.н.

Фалшивостта на претенцията за меритокрация, тези стъклени тавани, които съществуват, когато с политиките започнем да я преодоляваме, без да сме направили мерки за социална интеграция, увеличава проявите на престъпления от омраза и инцидентите от предразсъдъци, защото застрашава идентичността на доминиращата социална група.

Третата генерална линия е, общо казано, Мишел Фуко, в тази традиция работят и други – тя е линията за глобализацията. Ако това, което прави Дюркейм, е в развитието, в зората на националните държави, това, което прави Мъртън, е разцветът на националните държави и макар че е едно и също, но нюансите са различни, тогава, което прави Фуко, Хабенмас покрай него, Зигмунд Бауман, много учени, Урий Бег, е с това, какво се случва в залеза на националните държави.

Ние сме в периода на залез на националните държави и националната идентичност, който е поне от 70-те години насам. Националната държава ние я възприемаме като вечно обединение, като земята, която е кълбо, като слънцето, но е нещо, което от социологическа гледна

точка се е появявало за кратко и търпи трансформации. Ние казваме: 1300 години България, което като го видиш като форма на организация - няма такова нещо, ние тъкмо сме си направили национална държава, и тя вече е започнала да се разпада.

Глобализацията застрашава този тип институции на националните държави и застрашава не толкова институциите, колкото чувството ни за национализъм. Тези автори, които работят в тая сфера, казват: има нация, която е нация на кръвта и нация на гражданството – преди, казах, съм работил в тази посока. И той казва: когато нацията е нация на кръвта, ние сме французи, защото говорим френски език, имаме обща култура и т.н., тогава не може да обясниш как в тази нация има мигранти; затова те са в гето.

Когато нацията е нация на кръвта, а не е нация на гражданството, не „ние сме французи, защото вярваме в Конституцията, защото вярваме в свободата, защото вярваме в процедурите за участие. Когато е нация на гражданството, тя може да бъде актуализирана непрекъснато - ние си преосмисляме Конституцията, ние си преосмисляме националните идеи. Когато е нация на кръвта, тя е затворена някъде там и ние се опитваме да я пазим и смятаме, че е застрашена и когато дойде друга кръв или други идеи, те застрашават националната ни идентичност, което е същността, ядрото, коренът на нашето съществуване. И затова ние реагираме с насилие.

Хабермас казва: единият подход - нацията на кръвта, е да си затвориш националния идеал в епруветка. Това, казва той, значи да го убиеш. Ти имаш националния идеал, спирт – буф! - вътре, и си татуираш Ботев и Левски на бедрата без да разбираш смисъла на това, което са правили Ботев и Левски.

Другото, казва той, означава ние непрекъснато да актуализираме националния си идеал, ние да се питаме за какво се е борил Левски в онзи контекст и как можем това да го преведем на сегашния език. Гледали сте прословутия филм за Левски, където получи толкова много хейт, колкото никой друг не може да получи.

Целият въпрос е, че когато ние мислим за миналото и за нацията си, ние го мислим в онзи контекст и не превеждаме тези послания на актуалния език. Затова те не могат да достигнат до децата, а като възрастни всеки, който атакува тези послания, които са в друг контекст, ни се преживява като враг, като предател. Фуко в този смисъл казва, последния, по повод на едни, които следват Кант и те следват Кант буквално, има такова общество за Кант буквално. И Фуко казва: това е трогателно предателство към Кант! Няма по-голямо предателство към Кант да му цитираш мислите в сегашния контекст, без да разбираш смисъла, в който той ги е казал, социалната среда, в която той ги е казал. Трогателно предателство към нацията и национализма е ние да цитираме Ботев и Левски, без да сме разбрали онзи контекст и да сме превели смисъла за нашия контекст.

Казвам тези магистрални линии само и само за да кажа, че илюзията, че само с правна рамка, само фокусирани върху жертвите можем да разрешим тези проблеми, няма да ни доведе до перспективна пътека. Трябва да си даваме сметка, че предпоставките, този неотстраним, латентен порив за насилие над другите и за самоубийство, и за насилие от омраза, заради ценности, заради неразбиране, заради грубост и т.н., ние можем да го контролираме, но е опасно, ако го изкореним -това е друга тема. Има един Бенджамин, професор, който се занимава с това, но ако ние отстраним предпоставките за този порив, ние убиваме идентичността си като модерни хора. Той трябва да съществува, но да бъде овладяван и да бъде конвертиран в по-добро разбиране.

Последно изречение, това са двата варианта. Ние или имаме съзнание за човечество, което е от християнството насам и казваме: всички сме човечество и ако всички сме човечество, заслужава си ние да се борим за всяко дете. Другите му викат СОП-че, то не става! - Не, не, ако сме човечество, ние се борим за душата и да развием потенциала - това е философията на приобщаващото образование, на което и да е дете.

Другото, ако не тръгнем в тази посока, е да кажем: ние сме си ние, чистокръвните или етническата ни група, другите не стават! И ние тогава по тая пътека казваме: другите не са човешки същества, те не заслужават да живеят – и става това, което става и в Иран, и в Израел и т.н. и т.н.

Това са двата възможни изхода от подхода ни към решаването включително и на този проблем с дискриминацията и с езика на омразата, и с речта на омразата.

Това беше накратко.

Време е за въпроси и за коментари.

САШО КОВАЧЕВ: Благодаря на доктор Венелин Стойчев за изключителното представяне на регионалната оценка, в европейски и глобален план, разбира се, и през целия световен опит, благодарим му по български, от кюстендилската регионална оценка.

Д-Р ВЕНЕЛИН СТОЙЧЕВ: Има локализация, глобална и локална, които все повече работят заедно.

САШО КОВАЧЕВ: От глобалното е към националното, националното към локалното. Изпратили сме ви доклада предварително.

Ще се радваме, първо, ако имате въпроси, разбира се, по презентациите и към презентатора, ще ви дадем възможност и след това да коментирате и да имате становища по регионалната оценка, която сме ви изпратили.

Важно е и тези послания, как се учим на демокрация, знаем или не знаем какви са ценностите, дали трябва да започнем от 6 години, или от 11 клас училище, училището е място,

където трябва да се учат, как децата участват във вземането на решения, как участваш в общността и въобще в политическите и икономическите въпроси.

Д-Р ВЕНЕЛИН СТОЙЧЕВ По-скоро въпросът ми е смятате ли, че тези неща, които ги разказвам като добри практики, са приложими тук? Може ли инспектор от ДПС да влезе в училище със съдия и да говори на децата, без това да бъде „Слушайте, сега ще се наказваме“?

Възможно ли е в училище да се въведат тези практики, в които да участват децата и да кажат: ето, вземаме решение, гласуваме, има процедура, имаме някакво влияние и контрол над директорката и над образователния медиатор и т.н.? Този тип неща, дните на отворени врати, разбира се, може ли да бъде добра практика и да я възпроизведеме тая добра практика, да идат и да пипнат институциите, да кажат: ето, това е смисълът. Целият този дебат е дебат за демокрацията. Темата за дискриминацията и за насилието е: можем ли различните за живеем с другите...

САШКО ДЕЯНОВ: Първо, както Вие споделихте, че не може да изкажете процентно съотношение на престъпления в България от омраза. Автоматично искам да попитам за Вашето лично мнение. Как смятате, последното десетилетие или двадесет години дали е намаляло процентното съотношение на такива престъпления от омраза?

Д-Р ВЕНЕЛИН СТОЙЧЕВ: Аз не искам, защото спекулирам, аз искам като има данни, да коментираме данни.

САШКО ДЕЯНОВ: Тогава изразявам лично мнение. Може би и от личен опит, може би и от лична позиция, смятам, че на времето ако това е било - така аз си мисля - процентното съотношение на населението на етническа основа омразата, ако е било 95% към 5%, мисля, че към момента е спаднала 75% на 25%. Аз мисля, че има едно драстично намаление.

Какво визирам с това нещо? На времето общоприетото от моето поколение на по-малките, наслоеното в главите, че това са циганчетата или еди-какво си, правят еди-какво си, е било по един начин.

Впоследствие на израстване в годините, когато движа по алеята, когато на празника на пролетта или на черешата излизат хората от ромски произход /извинявам се, ако обидя някой от циганите, с които аз съм работил десетина години в производството, ял съм с тях на една маса и не съм се срамувал и са ми били едни от най-хубавите години между 20 и 30 години/, идеята ми беше...

Д-Р ВЕНЕЛИН СТОЙЧЕВ: Когато се познаваме с някого, винаги е различно от когато действа стереотипът. Аз затова говоря за субкултурите, защото субкултурата няма лично познаване. Видяхте в началото статистиката. Женят се за непознати.

САШКО ДЕЯНОВ: Идеята ми беше, когато ги срещам сега по алеята, когато Сашо го виждам по алеята, облечен прилично, говорещ културно, по никакъв начин не предизвикващ никакви противоречия, примерно, излизам по алеята да се разхождам със съпругата ми, което не е много често, но примерно ги видях хванали дечицата или си излизат, или идват от площада, качват се в колата и си тръгват, на мен това нещо не ми пречи. Вече не го възприемам по начина, по който може би някога съм го мислил и мисля че все повече са такива хора. Не казвам, че няма пак и обратната монета, когато го виждаш, когато се сблъсквам и понякога се изпускаме: гледай го какво прави! Пак го има.

Д-Р ВЕНЕЛИН СТОЙЧЕВ: Аз затова съм сложил примера с Роксана, но вижте, когато говорим, много прав бяхте за различните групи. Не трябва да забравяме, че вътре в ромската общност, вътре в българската общност има такива напрежения. Има го в доклада. Тези, които се държат най-дискриминиращо, не са българчета спрямо ромчета, а са ромчета спрямо уязвими, вторично уязвими ромчета. И това е по тая същата логика и същата тая тенденция.

И пак тема, която за мен е супер важна. Ние смятаме, че голям проблем е тези, които са бедните, неграмотните, маргинализацията по висините - огромен проблем. По-голям проблем е маргинализацията по висините. Това са тези българи, които са се откъснали от общността, тези роми, които казват: аз нямам общо с тия, които са мръсните, аз съм вече различен и няма да отида да работя за тази общност, защото смятам, че ги презирам и не са достойни за мен.

САШКО ДЕЯНОВ: Вярно, че трябва да сме убедени че ние в този процент работа за намаляване броя на престъпленията от омраза и така нататък, ние никога няма да можем да ги занулим. Трябва да се стремим да ги намалим, защото това, както в световен мащаб не може да унищожим кражбите, престъпленията, убийствата, изнасилванията, така е със същото нещо, но доколкото може повече да занижим техния брой. Поне аз така го смятам.

Вие, аз се обръщам към вас, всички тук присъстващи, до каква степен смятате, че можем да намалим това нещо? До какъв процент може да го свалим омразата? До 50%, до 70%? Не можем да говорим с числа, да, съгласен съм, но все пак?

Д-Р ВЕНЕЛИН СТОЙЧЕВ: Кое работи от Вашия опит и социални политики, защото трудовата заетост да речем, е огромен фактор за интеграция. Образователната интеграция е много мощен фактор за преодоляване на този тип отношения.

САШКО ДЕЯНОВ: У нас го имаме описано и никога не е ползвано. Бюрото по труда е един от факторите, когато дете, което е в някакъв проблем, при който е вече приключило с учебните дейности на 16 години, винаги може да се възползваме от тях - признавам си – нулев, няма – при предходни и т.н. Не е търсено съдействие с мисълта, че никога няма да ми откликнат, те не могат да намерят

подходящия начин за обикновените граждани, камо ли да насочат дете, което е с девиантно поведение, да отиде и да го назначат на работа. Презумпция - може би ще успеят може би се налага вече да го направим този опит, за да се види какво ще стане. Може би нищо да не излезе, но докато не опиташ, няма да стане. И това е един от вариантите, специално за уязвимите.

Д-Р ВЕНЕЛИН СТОЙЧЕВ: И е революционизиращо. Аз в Америка като си правех проекта, в организацията – тя е неправителствена организация, бяха назначили дете, което се оказа, че е синът на шерифа, който беше извършил убийство, той беше на 18-19 години и всъщност беше като част от организацията, част от мерките, които са за преодоляване на този тип престъпления.

Беше много странно, много интересно, защото те първо не ми казаха какъв е, за да нямам специално отношение към него, но то в хода на работата ти разбираш, те се появяват някакви такива симптоми, които вървят. Но е част от културата и обществото. Общността насърчава организации, които са приели такъв тип дете, защото той си е дете на тая възраст.

От друга страна, цялата подкрепяща среда, за да може да се върне на училище, защото е огромна съпротива, ние си даваме сметка, ако стане убийство, как ходиш на училище и какво правят другите родители. За да може да работи, за да може да си наеме жилище, защото и това беше проблем там, за разлика от тук, се обединяват тези, които дават жилища и като имаш такова досие, въобще не може да намериш къде да живееш. Но е много трудно.

На българския писател Иво Иванов жена му се занимава с такава социална интеграция, те са повече с хора, които са с интелектуални проблеми, с увреждания, но там това, което много работи, са такива къщички, дуплекси, които в едната къщичка е нормално семейство, обикновено са млади хора, които работят, споделят някакви ценности. Тя е залепена до друга къщичка тук, което е с хора с увреждания. Те имат обща такава трапезария, да кажем, където са уреди, готвене и така нататък. Иво Иванов и жена му и тяхното НПО разработват такива датчици в къщата, за да може, защото има хора с тежки интелектуални затруднения, ако някой запали печката, остави водата, сигнализира, за да може да отиде екип, който да работи с тях. Това работи, интегрирано е, всички те ходят на работа - голяма част от тях бяха престъпници.

САШКО ДЕЯНОВ: Но до финансовите условия опираме веднага. Това осъществено ли е тук?

Д-Р ВЕНЕЛИН СТОЙЧЕВ: Иво ми каза, че са започнали от 20 000 долара в началото да оборудваш такава къща, паднало е до 5000 долара, когато аз бях при него. Нали знаете, че в България ние не може да гласуваме за увеличаване на данъците. Те са направили референдум да си вдигнат данъците с 1,29 долара, за да могат да построят цялата тази инфраструктура от къщички дуплекси, което им е спестило пари за социални услуги, за рехабилитация и ги е изселило

от такива неща, които всъщност са много по-скъпи. Имат там огромна психиатрична болница, която се оказва, че е много по-малко ефективна.

Там имаше друг скандал. Губернаторката в момента Лора Кели, която е на щата, е отговаряла за психиатричната болница, когато супервайзъри са двама лекари, които са хванати след това, че правят експерименти с хора. И сега текаат дела. Тя вече е избрана за губернатор – ето, такъв тип напрежение. Мисълта ми е, че и там, когато не е оставено на общността и на контрола на общността, шансът за злоупотреби е огромен. Нали затова и ние когато си правим нашите политики, действително трябва да си даваме сметка, че когато има взаимен контрол, а не го мисли - професионалисти, които много добре си знаят работата, професори, тези двама това, че са професори, въобще... те ще ги осъдят сега.

АНТОАНЕТА НЕНКОВА: На мен ми е изключително любопитно да чуя от социалните работници и от представителите на МВР доколко във фокуса на вашата работа е извършителят. При проблема с домашното насилие, казваме: „Ние насочваме вниманието и в превенцията, и в интервенцията върху жертвата.“ Извършителят остава извън фокуса. Дали бихте споделили какъв е вашият опит, доколко работата с извършителя привлича вниманието ви?

МИЛЕНА ДЕНИКОВА: Да, аз бих споделила. Колегите знаят, че в последните два месеца, да кажем, някак си има превес в случаите на насилие от деца върху деца. Това, което правим с жертвата, пострадали от насилие - се организира среща на координационен механизъм, следва се тази утъпкана пътека, но не остават страни и децата, които също са извършили това насилие.

Правейки анализ на семейната среда, всичките семейства имат проблем, някакъв проблем, който провокира детето да извърши такова нещо, така че спрямо тези деца също се предприема мярка за закрила, насочва се към социални услуги. Целта на цялата работа е родителите да повишат своя родителски капацитет, както казваме ние, самото дете да преосмисли, да има възможност да вентилира, да преосмисли защо се е стигнало до там и не би ли могло изобщо да се избегне този момент? Така че не само жертвите са обект на закрила, а и самите деца извършители.

ВЪПРОС ОТ ЗАЛАТА: Това практика ли е, обичайно ли е?

МИЛЕНА ДЕНИКОВА: Практика е.

САШКО ДЕЯНОВ: Тук искам да взема малко отношение, понеже с колежката, както се казва, ежедневно работим заедно в тая насока. Има някои позитивни и негативни неща - говорим за насилника. Може би тя ще се сети за случая, който визирам. При един от случаите детето, което се оказва насилник, живее с единия родител. Единият родител полага усилия, това което е възможно да направи за правилното отглеждане на детето, което навлиза в пубертета. Никога не е

изключено, че нашето дете, което знаем, че е супер дете, в един момент някъде нещо по някаква причина няма да изпуши и да направи беля.

Парадоксът, който се случил, и това ми е любопитно как можем да го променим - майката сама се грижи за това дете. Започват с него да работят психолог, педагог от училището. Започват да работят полицията по случая, който е направил, включително може и да го заведе на отчет. Започват да работят и отдел „Закрила на детето“.

В този момент майката къде отива? Нея я поставяме на някаква линия, в която тя е в паника и невъзможност да се справи. Аз я викам в полицията, в училището я викам да види какво е направил. Отделът „Закрила на детето“ започват да искат ежеседмични срещи с нея. А работното ѝ място къде отива? Тя кога да излиза от работа? Как да бяга, какво да направи? Сам родител, трябва да се справи с детето. В тая ситуация какво правим? Ние това дете тотално го смазваме. Нали целта е превенцията, да се поправи, да осъзнае грешката, и дотам.

Понеже отблизо съм запознат със случая, затова така го споделям. Има моменти, в които трябва да сме малко по-съобразителни, да не спазваме, както се казва, точно буквата на закона, а някъде има и общочовешки правила, които в даден момент би трябвало да следваме. Въпросното дете, дори мога да цитирам, тъй като отново споделям, че отблизо съм запознат със случая, доколкото знам, разви такъв постоянен псориазис вследствие на напрежение и нерви, което се е случило и нещата са доста комплексирани. Аз съм бил винаги по-строг, за наказания, но има момент, в който малко омекваш и си казваш: Извинявай, какво се случва?

РАДОСТИНА ВАСЕВА: Точно затова е този механизъм, който тя посочи. Ако този механизъм, където е прокуратура, полиция, община, образованието, тоест всички институции, освен отдел „Закрила на детето“ е включен в този механизъм и там се изготвя протокол, при който всяка една от тези структури казват с какво може да бъде полезна за този случай, за това дете и това семейство. След това, там има и съдия. До прокуратурата стигаме.

Ако това дете, което има проблем, то за да попадне в тази ситуация, бъде изслушано в синя стая, както е предвидено и в този протокол е изслушан с представител на системата за обществена подкрепа и всички институции се ползват от този разпит, който е направен един-единствен в тая синя стая, и отново се събере този координационен механизъм и реши вече спрямо всичките тези неща какво да се предприеме, а не всеки сам да иска пак да го разпита, пак да го разпита, пак, в училище...

САШКО ДЕЯНОВ: То не се касае до разпита, то се касае до превенция, работа напред във времето месец-два и провеждане на беседи с майка и се дете.

Не прекалявате ли понякога?

РЕПЛИКА ОТ ЗАЛАТА: Не се координираме.

МИЛЕНА ДЕНИКОВА: Колегата за конкретния случай, за който говори, да. Конкретно е детето. Трябва да уточня, че псориазисът е с давност от две години и майката претендира, че вследствие на всички негативни преживявания се обостря. Поради тази причина тя отказва да посещава социални услуги. Това според нас е наложително и е добре с детето да работи психологът, защото самият псориазис и обострянето му е индикатор, че това дете не е емоционално стабилно. Родителят обаче изключва възможността детето да ползва социални услуги. Поради това се включва училището и оказва подкрепа психологът в училището. В крайна сметка с това дете трябва да се работи.

САШКО ДЕЯНОВ: Толкова сериозен ми се стори този случай на фона на града.

МИЛЕНА ДЕНИКОВА: Тук имаме насилие. От какво е провокирано?

САШКО ДЕЯНОВ: Проучили ли сте целия случай и поведението както на пострадалото дете, така и на извършителя, мнението на училището и така нататък? Поставяме го като казус. Извинявам се, че заехме много от времето.

Д-Р ВЕНЕЛИН СТОЙЧЕВ: Много важна тема е.

РАДОСТИНА ВАСЕВА: Въпросът ми е колко деца се разписват в синя стая, тоест ползва ли се това нещо, или на децата им се причинява този психически стрес за разписване във всяка една институция, която иска да се събере доказателственият материал, защото има синя стая.

САШКО ДЕЯНОВ: Автоматично казвам, преекспониране с това - синя стая и т.н. Има случаи, за които съм категоричен, че просто не се налага да се използва синя стая. Автоматично, отварям скобите: когато се случи някаква негативна случка в дадено училище дадено дете, в дадено семейство, 80% от училището не знаят нищо и ние почваме да наслагваме на базата на медии и разни психолози и т.н., да акцентираме върху тая случка, влизаме във всички паралелки, за да видим децата, ние де факто на тях им набиваме случката в главите. Те не знаят за този проблем и ние го вкарваме, за да покажем на обществото колко сме активни и колко помагаме, а всъщност ние вредим, казвам ви от личен опит.

Всички присъстващи, било то в медии или където и да е, гледайте новините. Случило се, да кажем, в Испанската гимназия в София и почваме да тръбим по медии как от утре влизат психолози, как еди-какво си. Защо?

РАДОСТИНА ВАСЕВА: Ние трябва да си защитим институциите в такъв случай, тоест да си свършим работата и да излезе, когато има какво да излезе.

Д-Р ВЕНЕЛИН СТОЙЧЕВ: Дайте пример за нещо, което е проработило - дали координационният механизъм, дали някакви меки мерки, нещо – имало е напрежение, имало е проблеми и когато е имало интервенция, тя се оказва, че е била успешна.

РАДОСТ НОЧЕВА: Ето, тишина, дайте примери за добра практика. Вие обърнахте внимание в дългия си кратък увод, корените са важни, тоест, работата е с детето – окей, но всъщност - родителите, а там е бездна от всякакви различия, езици на омраза, на всякакви нива, на абсолютно всякакви нива. Дали е здравословен проблемът, дали е битов, дали е финансов, дали е расистки, дали е Бюрото по труда. Окей, да, ще окажат помощ, доколкото е във възможностите.

Тук е моментът да обърна внимание дали сте проучвали ролята на Агенция „Социално подпомагане“ не само в частта отдел „Закрила на детето“ - в частта социално подпомагане.

Както господин областният управител започна срещата, има правила - задължения и правила. При какви условия подпомагаме нуждаещите се? Има правила, условието и правилото е да ходят на училище; иначе няма да бъдат подпомогнати. Те защо ходят? Да се образават ли ходят на училище, или ходят на училище за да бъдат подпомогнати семействата, за да няма различия?

И тогава езикът на омразата излиза на нашите гишета, защото идват, както Вие казахте, онези с генетичната кръв, казват: вие на тях давате пари, а ние тука сега... Но има правила и те трябва да се спазват.

Д-Р ВЕНЕЛИН СТОЙЧЕВ: Много важно е посланието. Съгласен съм, че го казвате сега съгласен съм, че започнахме с това. Миналия път си говорихме по тая тема.

АНТОАНЕТА НЕНКОВА: УНИЦЕФ представи миналата година едно изследване: „Изоставените деца на България“, има го в интернет.

Оказва се, че към 25% от децата в България са изоставени - не само деца от социалното дъно, но и деца на родители със висок социален статус.

Д-Р ВЕНЕЛИН СТОЙЧЕВ: В случаите, за които говорим тук, родителите не са заминали. По-скоро е като тази майка, която не може да се справи с проблема и тя иска да го делегира на някой друг. И те казват: Плащам ви 10 000 евро, вие се оправяйте с това дете и ако той се провини, аз в къщи знам как ще се разправям с него.

АНТОАНЕТА НЕНКОВА: Ако теглим чертата къде е балансът в овладяване, в конвертиране на инцидентите от омраза? Какви са начините за адекватна реакция?

Д-Р ВЕНЕЛИН СТОЙЧЕВ: С опита, практиката показва, че където сме го въвели в училище в общността, не е механична солидарност, а е органична. Ние го поддържаме това, ние инвестираме в поддържането на връзки, инвестираме поддържането на общността. Училището е отворено към общността, институциите са част от общността – тогава това работи.

Когато самите ученици знаят, че ще участват и си правят нещата, които правят, тогава това работи. И когато не казваме: Сопчетата са ни проблеми, тия, които са с криминални прояви са

ни проблеми, - не, те са част от нас, всеки от нас може да бъде и с увреждане, и с проблеми, да бъде в напрежение със закона. Вие знаете, по дефиниция под 18 дори да си извършител, ти си жертва. Така го мислим и така го разбираме - тогава се вижда разликата.

АНТОАНЕТА НЕНКОВА: В практиката как се постига симбиоза между институциите? Става въпрос за това полезно взаимодействие, за работата навластите в мрежа, заедно

САШКО ДЕЯНОВ: Търсим взаимодействие помежду си. Но бих попитал за съвета ви – какво е решението за промяна на нагласи и поведение за проявите на насилие от омраза от фен клубовете. Как може да се работи устойчиво с тези деца, за да се променят латентните нагласи?

Д-Р ВЕНЕЛИН СТОЙЧЕВ: В науката е дебат. Едните казват, че това, което е част от футболното хулиганство, успява да им насочи енергията и да отпуснат енергията, която иначе е потисната и те като крещят по стадионите, като са заедно, като са в тълпа, всъщност това намалява инцидентите от омраза. Но други смятат, че това ги социализира и когато ти си в тълпата и в групата, не отпусваш напрежението, а всъщност засилваш това напрежение. Така че въпросът е кога имаш нужда да си част от тълпа.

Когато те се усетят, че сами са слаби, че сами са объркани, тогава групата, дали ще бъде фен клуб, дали ще бъде агитка, каквото е ти дава това чувство за общност. Когато другите общности ги няма, когато другите общности не могат да те оценят. Иначе не се чувстваш пълноценен.

Ако се чувстват пълноценни, че имат поле за изява, имат какво да правят, няма да търси да бягат. Напротив, по-будните деца казват, че тълпата ги обезличава. Те искат да бъдат личности и затова инстинктивно бягат от тълпата и от агитката. Така че това е въпросът с овластяването.

Ние нямаме практики, в образованието или са инцидентни, където и да ги овладяваме. Ние казваме: от утре излизаш навън и ставаш отговорен, отивай да гласуваш. За какво е бил отговорен дотогава? Кое решение е взел самостоятелно и са си носили последствията от това решение?

Цялото е по инерция: „Правí, защото иначе ще има наказание, санкция!“. И изведнъж: хайдее - гражданин си! Тези мерки трябва лека-полека да започнем. Това е и част от културата в семейството, демократичното семейство, което го питаме и в училището, и в местните общности и в организациите.

ЛАЛКА ИЛИЕВА: Образованието дава възможност за овластяване на децата и учениците с ученическите съвети, но там работата малко е проформа.

Д-Р ВЕНЕЛИН СТОЙЧЕВ: Работят ли, родителите отзовават ли, идват ли? Учениците участват ли в ученическия съвет?

ЛАЛКА ИЛИЕВА: Има и училище, и училище, така че е различно. Някъде са много активни, на други места са съставени тези съвети и изобщо не работят, на трети места изобщо никой не иска да участва в този съвет, защото не му е интересно, така че има възможности, но те трябва да се използват.

Д-Р ВЕНЕЛИН СТОЙЧЕВ: Аз на моите четири класа, 83-ма души научих от първия път имената идват да ме проверяват директорките, разбира се, защото вкарват така системата за контрол, и те казват: Ти сега нарочно им се подмазваш, като им знаеш имената. Казвам: ти ако преподаваш четири години и не им знаеш имената... Това ти е изначало подходът. Как може четири години си с тях и не знаеш кой как се казва и каква му е историята.

За това става въпрос, дали действително се грижим и това, че всяко дете ни е важно и всяко дете ни е ценност, или – развявайки байрака, не го правим.

САШО КОВАЧЕВ: Ако има още някой мнения, становища, въпроси, по доклада нещо конкретно?

Д-Р ВЕНЕЛИН СТОЙЧЕВ: Имате контактите ми.

ВЪПРОС ОТ ЗАЛАТА: Господин Пандурски казахте че имате някакви конкретни възражения.

АЛЕКСАНДЪР ПАНДУРСКИ: Допълнително това, което аз бих могъл да спомена, само че безкрайно съм впечатлен от лекцията, така да го кажа, хубаво е и за мен е достатъчно добре, че присъствах на нея и мисля, че съм обогатен. Това е отделен въпрос. Ще потърся и други контакти с Вас.

Това, което беше споменато, действително ние не обръщаме внимание на една друга философска категория, наречена морал. Моралът и правото са нещо много различно. Ние в нашето общество като че ли започваме да губим част от този морал, а моралните устои с тези, които управляват всички сфери затова, защото имайки ги, стъпвайки върху тях, ние по различен начин се позиционираме. За правото добре бяха поставени нещата. казано е какво правим.

Аз също споделих, че и ние като институции трябва да спазваме закона, но трябва да работим в другата посока, а именно, това разнолико разнообразно общество. Да, то е вярно, че хората имат много различни виждания. Това е благодарение на демокрацията. казвам го, защото мога всичко това да го съпреживея, не понякога реално, а виртуално, но хубаво е, че го има.

В същото време моралните ценности ние трябва да намерим начин да ги изведем и тези, които са необходими в посоката, която ни е необходима обществото да може да се развива, трябва да бъдат утвърждавани, а не потъпквани. Това, за съжаление, се случва от най-високо ниво и няма за какво да се сърди на тези части от обществото, които сега се опитваме да обсъждаме. Те много добре виждат какво става на върха и по какъв начин ще действат те.

Другото, което трябва да преодолеем - това капсулиране е изолацията. Ромите са част от обществото, няма какво да ги делим. Те са с нас, те са българи. Ние говорим и почваме да се делим от другите етнически общности, като турци и т.н. Те са си част от нас. Трябва да се преодолее това капсулиране, защото има такива тенденции и в някои от вашите сдружения.

Някои сме по-възрастни, живели сме в едно друго време, когато по различен начин това, което споделиха и други преди малко, се и виждаха, и реализираха всички роми. Икономиката тук се държеше благодарение на тях. Къде ли не работеха, как ли не работеха и т.н.

И сега не са малко тези, които са на фронта в различните предприятия, строителството, услугите и т.н. Но в същото време пак има и определени, които да не ги назовавам, подсказват форми, при които можеш да реализираш определени успехи, включително финансови, без труд. Така че върху това също, и нека обърнем внимание все пак и на социалната чувствителност по всички въпроси.

Трябва да работим с родителите, съвременното общество изисква от тях много усилия. Те решиха да се откажат от своите задължения по отношение на възпитанието на децата и решиха всичко това да го прехвърлят на обществото, все някой им е виновен, искат това да направи училището и т.н. да си прехвърляме отговорностите, а ние всички сме отговорни от начало до край в своя живот към всички около нас. Така че мисля, че стана хубава дискусия,

Д-Р ВЕНЕЛИН СТОЙЧЕВ: Важно заключение - ние не може да си мислим, че може да се правят политики, без да са базирани на ценности. Не може да има публично действие, зад което да няма морал и ние като слагаме завеси на морал, казваме: не, те само експертите ще кажат. Ние имаме такъв дебат – нека да бъдат експертите. Не, експертът може да управлява, но накъде отива, какво отива, това е въпрос на морални ценности и този дебат не е очевидно, ние не го водим, защото казваме: то е по дефиниция, добрите ценности. А кои са те, когато става въпрос за такива ценности. Това е част от тях.

АЛЕКСАНДЪР ПАНДУРСКИ: Да, обществото трябва да ги е наложило и ние всички да ги възприемем, а не да продължаваме - да, в дебат се решава но все пак трябва да има и преобладаваща норма, която се възприема от всички.

Д-Р ВЕНЕЛИН СТОЙЧЕВ: Да, но въпросът е да бъде обяснено, а не като моите: Защо съм тук? – Защото ще ни накажат. – Не сте, защото ще ви накажат. Друг смисъл има това, което правите като общество и друг смисъл - да сме заедно.

САШО КОВАЧЕВ: Ако няма други въпроси?

Д-Р ВЕНЕЛИН СТОЙЧЕВ: Ако има, ако се сетите нещо, пишете ни, звъннете.

САШО КОВАЧЕВ: Ще заключим регионалната работна среща. Още веднъж ще изкажем благодарност за вашето присъствие, за резултатите от националната среща, ако имаме

правителство или със служебните правителства ще ги реализираме по места и след това ще ви информираме.

Изготвила: Юлия Димитрова